

УДК 343.148

Патик А. А. – кандидат юридичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Статус, повноваження та відповідальність спеціаліста й інспектора-криміналіста в кримінальному процесі

Розглянуто статус, повноваження та відповідальність спеціаліста й інспектора-криміналіста в кримінальному процесі. Визначено фактори, які впливають на якість їхньої діяльності. З'ясовано зміст поняття «інспектор-криміналіст». Встановлено відмінність між спеціалістом, експертом й інспектором-криміналістом.

Ключові слова: спеціаліст, інспектор-криміналіст, процесуальний статус, повноваження, відповідальність, якість роботи.

На тлі реформування правоохоронної системи України відбуваються перетворення як у нормативно-правовій сфері, так і безпосередньо в структурі органів: розробляють нові нормативно-правові акти, виникають підрозділи, нові посади тощо. Тому цілком закономірно, що в законодавстві залишаються певні прогалини: прийняті нормативні акти не відповідають чинним, або, навпаки, необхідний акт ще не прийнято, а підрозділ чи посаду вже створено. Саме тому профільні наукові установи України мають допомагати законодавчим і правоохоронним органам виявляти й усувати зазначені недоліки, реалізуючи принцип взаємодії теорії та практики. Це стосується й діяльності спеціалістів та інспекторів-криміналістів органу досудового розслідування Національної поліції.

Питання статусу, повноважень і відповідальності спеціаліста, експерта під час досудового розслідування вивчали Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, В. І. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, О. В. Леві, В. К. Лисиченко,

М. В. Салтевський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, М. Г. Щербаковський та ін. Однак реформування правоохоронних органів зумовило появу нових посад, наприклад інспектора-криміналіста, що спонукає до переосмислення повноважень спеціалістів й експертів. Це підтверджує актуальність дослідження окресленої проблематики в контексті сучасних реформ.

Мета статті полягає у висвітленні статусу, повноважень і відповідальності спеціаліста й інспектора-криміналіста в кримінальному процесі.

Ще з XIX ст. криміналістика завдяки зусиллям австрійського юриста та кримінолога Г. Г. А. Гросса посіла ключове місце в розслідуванні злочинів. Донині лише поодинокі кримінальні провадження розслідують без залучення спеціаліста. Висновок експерта завжди має важливе значення під час вирішення окремих процесуальних питань або в провадженні загалом.

Більшість судів у пострадянських країнах віддають перевагу саме матеріальному (неживим) джерелам доказів, оскільки вони мають стійкішу (статичну), тривалішу форму існування та не здатні викривляти інформацію, на відміну від живих джерел. А якщо матеріальному об'єкту (носієві інформації) притаманні властивості, що впливають на сліди, і ці властивості відомі, вони також є фактичними даними, які досить складно оскаржити.

Спеціаліст – це посередник між джерелом інформації та доказом у його чистому вигляді (ідеться про відповідність інформації всім невід'ємним ознакам доказу, тобто допустимість, достовірність, належність).

Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України визначає спеціаліста в кримінальному провадженні як особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України) [1].

Сторони кримінального провадження (під час досудового розслідування) та суд (у межах судового розгляду) можуть залучати спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо).

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Законодавець чітко визначив повноваження спеціаліста (ч. 4, 5 ст. 71 КПК України), закріпивши такі його права: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 4) ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; 6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Водночас спеціаліст зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення щодо поставлених запитань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України.

Найкращим гарантом виконання обов'язків, на нашу думку, є наявність відповідальності за їх невиконання. Проте спеціаліст не нестиме відповідальності за неприбуття за викликом до слідчого або прокурора або якщо не матиме при собі необхідного технічного обладнання, пристроїв та приладів (наприклад, через незручність його трактування або значну вагу). Спеціаліст може запізнитися на декілька годин, відмовитися від прибуття через незацікавленість або не прибути взагалі без будь-яких пояснень, адже відповідальності за це не передбачено.

Водночас у законі закріплено відповідальність за неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття. У такому разі на спеціаліста суд покладає всі

витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні (ст. 72 КПК України).

За невиконання вказівки сторони кримінального провадження, яка залучила спеціаліста, чи суду та ненадання пояснень щодо поставлених запитань відповідальності також не передбачено. Вирішенням цієї ситуації міг би бути відвід як процесуальний інститут, що визначає умови, за яких особа не може брати участь у конкретному кримінальному провадженні, а також здійснення відповідної заяви з вимогою про усунення особи від участі в провадженні [2, с. 75].

Однак перелік підстав для відводу спеціаліста в кримінальному провадженні є вичерпним. Це можливо, зокрема, у разі, якщо він: особисто, його близькі родичі або члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження, наявні інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви щодо його неупередженості; є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовують у цьому провадженні (ст. 77 КПК України).

Кардинально іншою є ситуація щодо відповідальності експерта й перекладача:

– завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, або ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також учинені з корисливих мотивів (ст. 384 Кримінального кодексу (КК) України) [3];

– відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, за винятком відмови давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких

визначено законом, тоді особа не підлягає притягненню до відповідальності (ст. 385 КК України).

Будь-який учасник кримінального процесу, зокрема спеціаліст та експерт, несе кримінальну відповідальність за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування в разі, якщо його було попереджено в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати ці дані (ст. 387 КК України).

Окрім виховної функції, держава, використовуючи засоби кримінального права, забезпечує самостійність експерта під час виконання ним своїх повноважень, передбачивши відповідальність за перешкоджання з'явленню експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих і спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування його до відмови від давання висновку, а також до давання завідомо неправдивого висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням його чи близьких родичів майна або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп експерта з тією самою метою, а також погрозу вчинити зазначені дії з помсти за раніше наданий висновок (ст. 386 КК України).

Однак спеціаліста держава й тут обходить своєю увагою, хоча його роль, наприклад, у вилученні джерел доказів під час огляду місця події є не менш важливою, ніж роль експерта в проведенні експертизи.

Звісно, це не вичерпний перелік відповідальності спеціаліста й експерта. Також може йтися про дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову відповідальність.

Важливим фактором зниження якості роботи спеціаліста є непередбаченість відповідальності за якість виконаної роботи.

Реалії сьогодення засвідчують, що інспектор-криміналіст (посада, яку обіймає поліцейський, виконуючи функції спеціаліста), що брав участь в огляді місця події (проведенні іншої слідчої (розшукової) дії), не має права проводити експертизу щодо тих об'єктів, які він зібрав. Адже, відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», до системи поліції не належать підрозділи та служби, які можуть проводити експертні дослідження [4].

Проте експертна служба залишається в системі МВС України, у межах якої було створено відповідно до Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII [5] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Експертної служби Міністерства внутрішніх справ» від 20 червня 2000 року № 988 [6].

Відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 3 листопада 2015 року № 1343, ця служба є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовує та координує Міністерство внутрішніх справ України. Експертна служба безпосередньо підпорядковується Міністру внутрішніх справ України [7].

Перелік обставин, за яких спеціалізовану пересувну лабораторію Експертної служби МВС України можуть залучати до участі в проведенні огляду місця події в кримінальному провадженні, є досить чітким: вона виїжджає суто на резонансні злочини та лише за письмовим (звідка – усним з подальшим письмовим оформленням) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, яка виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних з учиненням: 1) убивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, із застосуванням вогнепальної зброї; 2) розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами; 3) зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки; 4) дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб; 5) пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб; 6) вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв [8].

За фактами вчинення інших злочинів (кримінальних правопорушень) спеціалізовану пересувну лабораторію залучають за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, згідно з п. 2 розділу 3 Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як

спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 3 листопада 2015 року № 1339, зокрема за спільно прийнятим рішенням керівництва відповідного підрозділу Експертної служби МВС України та керівництва органів досудового розслідування про доцільність залучення спеціалізованої пересувної лабораторії для участі в проведенні огляду місця події, з огляду на категорію вчиненого злочину, об'єктивні обставини та необхідність застосування відповідних спеціальних знань.

Тому в решті випадків на такі злочини виїжджають інспектори-криміналісти Національної поліції України, що не мають права проводити судові експертизи об'єктів, які вони вилучили під час огляду місця події. Наслідком цього є значна кількість недбало зібраних матеріалів (зразків, об'єктів), оскільки інспектору не доведеться з ними працювати, адже на цьому його роботу завершено, а експертизу провів судовий експерт Експертної служби (звісно, якщо слід виявиться придатним для дослідження).

Іншим фактором, який знижує якість зібраних матеріалів на місці події, є низький рівень підготовки окремих інспекторів-криміналістів. Це пов'язано, передусім, зі стрімким проведенням реформи правоохоронної системи в Україні та створенням нового інституту – інспекторів-криміналістів. Комплектування органів досудового розслідування зазначеною категорією працівників було здійснено в умовах так званого кадрового дефіциту. Проте цю ситуацію найближчим часом мають виправити: по-перше, з огляду на досвід постійної практичної діяльності; по-друге, завдяки розпочатій підготовці такої категорії фахівців вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання.

Так, до 7 листопада 2015 року (коли набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію») функцію спеціаліста в міліції виконував експерт, який під час чергування виїжджав на місце події, де брав участь в огляді та допомагав вилучити можливі джерела доказів, протягом доби проводив попереднє експрес-дослідження вилученої речовини (об'єкта), наприклад, з'ясовував, чи містить вона ознаки наркотичної, про що складав за своїм підписом висновок спеціаліста. Якщо відкривали кримінальну справу і слідчий призначав експертизу цієї самої речовини, за «негласним» правилом експертного підрозділу,

працівник, який брав участь в огляді та вилученні цієї речовини, також здійснював її експертне дослідження. У такий спосіб стимулювали якісний підхід експерта до роботи на місці події, він особисто ознайомлювався з обставинами злочину, можливою динамікою злочинних дій, загальною слідовою картиною, працював із речовим доказом на всіх етапах.

На нашу думку, правоохоронні органи мають постійно розвиватися, використовуючи новітні технології, урахувати позитивні напрацювання та здобутки попереднього багаторічного досвіду.

У частині 4 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено: «У системі поліції можуть створюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення...». Тому можна вважати, що в такий спосіб автори Закону передбачили можливість у майбутньому створити експертно-криміналістичний центр або інший аналогічний за призначенням підрозділ у структурі Національної поліції.

Отже, інспектор-криміналіст – працівник органу досудового розслідування поліції, якого залучають як спеціаліста для участі в проведенні огляду місця події. Діяльність інспектора-криміналіста в кримінальному процесі досі нормативно не визначена, що спонукає до активного обговорення наукових колах його правового статусу.

Якщо раніше функції спеціаліста й експерта виконувала одна особа, то нині йдеться про дві окремі посади, між якими розподілено обов'язки, проте представник першої виконує свою частину функцій на початковому етапі роботи з доказами, а другої – на завершальному. Таким чином, це дві складові єдиного механізму експертно-криміналістичного забезпечення кримінального провадження, які мають забезпечувати злагодженість діяльності правоохоронної системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 474.
2. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях / [Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький та ін.]. – Вид. 4-те, переробл. і доповн. – Київ : КНТ, 2016. – 269 с.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

4. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. – Назва з екрана.

5. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Назва з екрана.

6. Про утворення Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 черв. 2000 р. № 988. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-п>. – Назва з екрана.

7. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1343. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>. – Назва з екрана.

8. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 9-10 [in Ukrainian].

2. Udalova, L.D., Rozhnova, V.V., & Savitskyi, D.O. (et al.). (2016). *Kryminalnyi protses Ukrainy u pytanniakh i vidpovidiakh [The Ukrainian Criminal Procedure in Questions and Answers]* (4nd ed., rev.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. *Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26 [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiiu: vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine on National Police dated July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy pro sudovu ekspertyzu: vid 25 liut. 1994 r. No. 4038-XII [Law of Ukraine on Judicial Expertise from February 25, 1994, No. 4038-XII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].

6. Postanova Kabinet Ministriv Ukrainy pro utvorennia ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav: vid 20 cherv. 2000 r. No. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the formation of an expert service of the Ministry of Internal Affairs from June 20, 2000, No. 988]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-n> [in Ukrainian].

7. Nakaz MVS Ukrainy pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy: vid 3 lystop. 2015 r. No. 1343 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the approval of the Regulation on the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from November, 3, 2015, No. 1343]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15> [in Ukrainian].

8. Nakaz MVS Ukrainy pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia politsii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy iak spetsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistsia podii: vid 3 lystop. 2015 r. No. 1339 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on approval of the Instruction on the procedure for involving employees of the pre-trial investigation agencies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as specialists to participate in the review of the place of the event from November 3, 2015, No. 1339]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2017
